ISSN 2231-1629
Knowledge Resonance
● Vol-9 No. 2 ● July-December 2020

महिलांवरील घरगुती हिंसाचार : कारणे, परिणाम आणि उपाय

प्रा. डॉ. आव्हाड भगवान भानुदास
समाजशास्त्र विभाग आनंदराव धोंडे महाविद्यालय,
कडा, तालुका आष्टी, जिल्हा. बीड.

परिचय :

"हुंडयासाठी वधूवर अत्याचार" या आणि अशा अनेक घटना आपण कोणत्याही वृत्तपत्राचे निरीक्षण केले तर आपल्या दृष्टीस पडतील. यासारखी अनेक प्रकरणे आहेत जी नोंद विरहित असतात. आपल्या देशामध्ये असे अनेक प्रकरणे सातत्याने घडत आहेत. काहींवर अत्याचार, काहींना मारहाण तर काहींना ठार मारले जात आहे. याला ग्रामीण, आदिवासी, शहरी भाग अपवाद नाही. हे सर्वच ठिकाणी आणि सर्व वयोगटातील व्यक्तीच्या बाबतीत सत्य आहे. एका पिढीकडून दुसर्ध्या पिढीपर्यंत हिंसाचार मार्गक्रमण करत आहे. घरातील हिंसाचाराच्या या विदारक समस्येचे वर्णन करण्यासाठी वापरण्यात आलेला शब्द म्हणजे घरगुती हिंसा. घरगुती हिसाचाराला कुटुंबातील कोणताही सदस्य बळी पडू शकतोय मग तो सदस्य बायको, पती, मुलगा, मुलगी, आई, वडील, आजी–आजोबा इत्यादी असू शकतात. पण या शोध निबंधात महिलांच्या हिंसाचारावर लक्ष केंद्रित केले आहे. हिंसाचार शारीरिक, लैंगिक किंवा भावनिक अशा विविध प्रकारात होऊ शकतो. आपण ज्या समाजामध्ये राहत आहोत त्या समाजाकडे समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून पाहिले तर घरगुती हिंसाचार समाजाचा अविभाज्य भाग बनलेला आहे असे जाणवते. विविध प्रसंग, मानसिक समस्या आणि सामाजिक प्रभाव देखील तीव्रतेत भर घालतात. भौगोलिक स्थानानुसार आणि संस्कृतीतील बदल यामुळे हिंसाचाराच्या तीव्रतेत फरक असू शकतो. त्यांच्या घरातील घटनांच्या कार्यांचे विश्लेषण केले गेले आहे.

बीज शब्द : घरगुती हिंसाचाराचे कारणे, दुष्परिणाम आणि संभाव्य उपाय

महिलांवरील घरगुती हिंसाचार घरगुती हिंसाचाराचा हा प्रकार सर्वांत सामान्य आहे. हे इतके प्रचलित होण्याचे एक कारण म्हणजे समाजातील रूढीवादी मानसिकता जसे की पुरुषांपेक्षा महिला शारीरिक आणि भावनिक दृष्ट्या दुर्बल असतात. आज कोणत्याही क्षेत्रात महिला पुरुषांपेक्षा कमी नाहीत हे वास्तव आहे. तरीही पुरुषांपेक्षा महिलांवर होणा–या हिंसाचाराच्या घटनेचे प्रमाण जास्त आहे. विवाहित भारतीयांपैकी जवळजवळ दोन तृतीयांश महिला घरगुती हिंसाचाराचा बळी पडतात आणि १५ ते ४६ वर्षे वयोगटातील सुमारे ७० टक्के विवाहित महिला मारहाण, बलात्कार किंवा जबरदस्तीने लैंगिक अत्याचाराचे बळी ठरतात. २०२० चा विचार केला असता हि संख्या वाढलेली दिसून येते. भारतात ५५टक्केहून अधिक महिला घरगुती हिंसाचारग्रस्त आहेत, स्त्रियांना मारहाण करणे याचे सर्वात सामान्य कारणे म्हणजे हुंड्याबद्दल असंतोष आणि हुंड्याच्या नावाखाली नववधूला जाळणे, मारणे, उपाशी ठेवणे, टोचून बोलणे, जोडीदाराशी वाद घालणे, तिच्याशी लैंगिक संबंध ठेवण्यास नकार देणे, मुलांकडे दुर्लक्ष करणे, जोडीदाराला न सांगता घराबाहेर जाणे, अतिरिक्त वैवाहिक जीवनात व्यस्त राहणे, सासू–सासरयांची काळजी न घेणे किंवा स्त्रियांमधील वंध्यत्व अशा विविध कारणास्तव कुटुंबातील सदस्यांकडून त्यांच्यावर प्राणघातक हल्ला देखील होतो. हुंड्याचा लोभ, मुलाची इच्छा आणि जोडीदाराचा मद्यपान ही ग्रामीण भागात महिलांवरील घरगुती हिंसाचाराची प्रमुख कारणे आहेत. मागणी असलेल्या हुंडाची रक्कम घरी न आणल्यामुळे तरुण वधू जिवंत जाळल्या जातात किंवा सतत छळ केला जातो. असे अनेक घटक आहेत ज्यामुळे अगोदर मतभेद होतात नंतर ते घरगुती हिंसेचे स्वरूप धारण करतात. तरुण विधवांवरील हिंसाचारही वाढत चालला आहे. त्यांना ग्रामीण भागात पुनर्विवाहासाठी परवानगी दिली जात नाही. जेव्हा गर्भपात करण्यास असहमत असते तेव्हा स्त्रीला मारण्याच्या घटना देखील घडलेल्या आहेत. स्त्रीभ्रूणहत्या ही वाढती चिंता आहे. महिलांविरूद्ध होणाऱ्या शारीरिक अत्याचाराच्या इतर प्रकारांमध्ये थप्पड मारणे, ठोसे मारणे, पकडणे, त्यांच्यावर लबाडीचा आरोप लावणे, सार्वजनिक अपमान करणे आणि त्यांच्या समस्यांकडे दुर्लक्ष करणे समाविष्ट आहे. त्यांच्या विरोधात होणारी मानसिक छळाची इतर काही उदाहरणे म्हणजे त्यांच्या स्वतःच्या अभिव्यक्तीच्या हक्कांना आळा घालणे आणि जन्मजात कुटुंब आणि मित्रांशी संबंध ठेवण्याच्या स्वातंत्र्यास आळा घालणे होय.

महिलांवरील हिंसाचाराचे परिणाम रू अत्याचार म्हणजे एका व्यक्तीने दुसरया व्यक्तीला राजरोसपणे धमकी देणे, ज्याचा परिणाम प्रामुख्याने त्या दुसरया व्यक्तीचे नुकसान होण्यास किंवा नाव लौकिकास धक्का लावण्यात होतो. येथे आपण महिलांचा विचार करू. महिलांवर होणाऱ्या अत्याचारास त्रास देणारा घटक मुख्यता पुरुष असतो व हळूहळू इतर नाते

वाईकांचा समावेश होतो. त्यांचे कडून त्रास देण्याचे अनेक प्रकार घडवून आणतात. तिच्या विवाहात हुंडा दिला नसेल किंवा मुल होत नसेल तर तिचा अमानुष छळ होतो. घरगुती हिंसाचारामुळे मानसिकतेवर आघात होऊन महिलांच्या उत्पादकतेवर परिणाम होतो. महिलांच्या आत्महत्येचे प्रमाण वाढतच आहे. नोकरी करणारी महिला घरातून किंवा ऑफिसमध्ये ये गैरवर्तन केल्यामुळे तिला कामाची जागा सोडून द्यावी लागेल. पिडीता शारीरिक आणि मानसिक—दृष्ट्या बरी नसेल तर तिची तब्येत बिघडू शकते. काही महिला अत्याचारी हल्यानंतर आपले घर ताबडतोब सोडतात आणि आत्मनिर्भर बनण्याचा प्रयत्न करतात. दोन वेळेचे जेवण मिळविण्यासाठी जेव्हा त्यांना कठोर परिश्रम करावे लागतात तेव्हा त्यांचे अस्तित्व अतिशय वेदना दायक होते. काही पिडीतेला जबरदस्तीने वेश्या व्यवसाय करण्यास भाग पाडले जाते. याचा परिणाम म्हणजे एड्स ग्रस्त होण्याचा धोका अधिक असतो. महिलांवरील घरगुती हिंसाचाराचा एक तीव्र परिणाम म्हणजे तिच्या मुलांवर होणारे परिणाम. जोपर्यंत आईवर होणारी हिंसा मुलापासून लपविली जाते तोपर्यंत तो घरी सामान्यपणे वागू शकतो. ज्या दिवशी आईचे दुरूख प्रकट होते, त्या दिवशी एखादे मुल गंभीरपणे अस्वस्थ होऊ शकते. घरगुती हिंसाचाराच्या दुष्कृतीतून बळी पडलेल्या महिलांचे प्रमाण ग्रामीण भागात सामान्य आहे. जवळच्या व्यक्तीकडून त्यांना त्रास झाल्यामुळे त्यांच्या जोडीदारापासून कायम अंतर राहते. त्यामुळे त्यांच्या लैंगिक जीवनावर विपरित परिणाम होतो.

घरगुती हिंसाचारावर उपाय : आपण दृढनिश्चयाने सामाजिक जनजागृती केली पाहिजे. त्याचबरोबर समाजमन बदलण्यासाठी समाज प्रबोधनाचे कार्यक्रमाचे आयोजन करून समाज सुधारक, स्वयंसेवी संघटना, सुशिक्षित याच बरोबर महिलांनी सुध्दा मोठ्या प्रमाणात सहभागी होऊन या विरुध्द आवाज उठविला पाहिजे.

भारतातील कायदे रू शासन मुलीच्या—महिलांच्या विकासासाठी कटिबद्ध आहे. महिलांना सुरक्षित वातावरण उपलब्ध करून देणे हे सर्वांचे कर्तव्य ठरते. महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी राज्य शासन सातत्याने प्रयत्न शील आहे. समाजात महिलांना सन्मानाने जगता यावे व त्यांना सुरक्षित वातावरण उपलब्ध करून देण्यासाठी शासन स्तरावर कायदयांची प्रभावी पणे अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. या कायदयांचा एक आढावा.

हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१ — राज्यात २६ नोव्हेंबर हा दिवस 'हुंडाबंदी दिन' म्हणून साजरा केला जात असून हुंडा देणे आणि घेणे हा कायद्याने गुन्हा ठरविण्यात आला आहे. प्रत्येक पोलीस स्टेशनला हुंडा प्रतिबंधक अधिकार्ध्याची नियुक्ती, जिल्हा तसेच तालुकास्तरीय समित्यांची स्थापना या कायद्यांतर्गत करण्यात आली आहे. हे कायदे महिलांना माहित असायला पाहिजे. आणि पुढे येवून हुंडा मागणाऱ्या विरुद्ध तक्रार सबंधित यंत्रनेकडे केली पाहिजे.

कौटुंबिक हिंसाचार कायदा : स्त्रियांच्या होणाऱ्या कौटुंबिक छळास प्रतिबंध करण्यासाठी केंद्र शासनाने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम, २००५ व नियम २००६ संपूर्ण भारतात २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू केला. कायद्याची माहिती नसेल तर त्याचा पीडित महिला लाभ घेवू शकत नाही. वास्तविक स्त्री ज्या परिवारासोबत वा साथीदारासोबत एकाच छताखाली रहात असेल आणि तिचा शारीरिक, लैंगिक, आर्थिक, तोंडी किंवा भावनिक छळ त्या पुरुषाकडून होत असेल तर ती कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यान्वये न्यायदंडाधिकाऱ्याकडे संरक्षण मागू शकते. थोडक्यात पीडित महिला व तिच्या मुलांना निवासाच्या अधिकारासह तिच्या सुरक्षितेचा, आर्थिक संरक्षणाचा आदेश न्याय दंडाधिकारी देवू शकतात.

विवाहितेने छळाबद्दलची माहिती प्रकाशात आणावी : विवाहितेचा जर छळ केला जात असेल तर निमूटपणे सहन न करता याची माहिती आपल्या नातेवाईकांना, शेजाऱ्यांना सांगावी. महिला संघटना, पोलीस यंत्रणा यांना छळाची माहिती द्यावी. कारण असे न केल्यास छळ करणारे निर्ढावतात व त्यातूनच विवाहितेवर अत्याचार होतात.

सामाजिक संघटनाव्दारे प्रबोधन रू सामाजिक संघटनांनी समाजात चर्चा सत्र, व्याख्याने, संमेलने इत्यादीच्या माध्यमातून जाणीव जागृती निर्माण करून समाजाच्या मानसिकतेत बदल घडवून आणणे गरजेचे आहे. याव्दारे काही प्रमाणात का होईना यश प्राप्त होऊ शकेल.

कठोर कायद्याची आवश्यकता : 1983 मध्ये भारतीय दंड संहितेमध्ये कलम 498 अ लागू केल्याने घरगुती हिंसाचार विशिष्ट गुन्हा म्हणून ओळखला गेला. हा विभाग विवाहित महिलेबद्दल पती किंवा त्याच्या कुटुंबाद्वारे क्रूरपणाचा सामना करतो. त्याचप्रमाणे भारतीय दंडसहितेच्या कलम 125 अंतर्गत मिळणाऱ्या पोटगी व्यतिरिक्त, अतिरिक्त पोटगी, स्वतःसाठी तसेच स्वःच्या अपत्यासाठी मागता येते.

स्वयंसेवी संस्था : देशांतर्गत हिंसाचारावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी आणि तिचे वाईट परिणाम रोखण्यात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका निर्णायक आहे. दिल्लीतील साक्षी स्वयंसेवी संस्था, मुंबईत मजलिस आणि स्वधार सारख्या संस्था घरगुती अत्याचाराच्या

प्रकरणांवर कार्य करतात आणि 1997 च्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या लैंगिक छळाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या अंमलबजावणीवर लक्ष केंद्रित करतात. चेन्नईमधील स्नेहा आणि बेंगळुरूल मधील विमोचना घरगुती अत्याचारामुळे उद्भवणाऱ्या बऱ्याचा महिलांच्या प्रश्नांवर काम करत आहेत. समुपदेशन, शिक्षण आणि पोहोच सेवा पुरविणे आणि आत्मविश्वास कमविण्यासाठी त्यांना संघटित करणे यासारख्या सेवा पुरविल्या जातात. या स्वयंसेवी संस्थांनी जनजागृती करणे सुरूच ठेवले आहे आणि लोकांना घरगुती हिंसाचाराच्या घटनेची नोंद करण्यास प्रोत्साहित करीत आहेत जेणेकरून दोषींवर योग्य कारवाई होऊ शकेल.

निष्कर्ष : "घरगुती हिंसाचार" या संवेदनशील विषयाकडे बघून आपण अशा विषयावरील चर्चेचे महत्त्व जाणवू शकतो. घरांच्या चार भिंतींमध्ये हिंसा होण्यास कारणीभूत ठरू शकणाऱ्या वेगवेगळ्या कारणांचे काळजीपूर्वक विश्लेषण करणे आवश्यक आहे. या निबंधात ज्या गोष्टी लिहिल्या गेल्या त्यापेक्षा वास्तविक जीवनात घरगुती हिंसाचाराचे व्यापक आणि सखोल परिणाम असू शकतात. घरगुती हिंसाचाराच्या विशिष्ट प्रकारास उत्तेजन देणारी घटकांची जवळून पाहणे आवश्यक आहे. जर या घटकांवर नियंत्रण ठेवले तर विविध प्रकारचे हिंसाचार रोखता येऊ शकतात.

संदर्भ :

1. *अनुभूती भटनागर ,'नारी दृसमस्याओं का समाजशास्त्रीय अध्ययन' हिंदी साहित्य निकेतन, बिजनौर (उ.प्र.) 2013*
2. *कालिदास भांगे, 'सध्यकालीन भारतीय सामाजिक समस्या' चिन्मय प्रकाशन; औरंगाबाद, 2013*
3. *दिलीप खैरनार, 'आधुनिक भारतातील सामाजिक समस्या' चिन्मय प्रकाशन; औरंगाबाद, 2004*
4. *पी. के. कुलकर्णी 'भारतातील सामाजिक समस्या' विद्या प्रकाशन नागपूर प्रथमावृती 1998*
5. *मनोहर तोटरे रु 'समाजशास्त्र' विद्याभारती प्रकाशन लातूर 2010*
6. *अशोक गोरे 'भारतीय सामाजिक समस्या' 'विद्या बुक्स पब्लिशर्स' औरंगाबाद, प्रथमावृती 2015*
7. *डॉ.सर्जेराव साळुंखे, प्रा. विजय मारुलकर, 'समकालीन भारतातील सामाजिक समस्या' नरेंद्र प्रकाशन, पुणे 2000*
8. *विकासपिडिया*
9. *इंटरनेट*
10. *पोलीसनामा*